

Notat om Store Bededag, 4. fredag efter påske — og andre bededage

Efterfølgende notat er udarbejdet på eget initiativ foranlediget af regeringens forslag om at afskaffe Store Bededag som én af folkekirkens helligdage og som borgerlig fredag. Notatet vedrører mest historiske forhold med fokus på tiden omkring 1686, hvor Store Bededag blev indført.

Jeg vælger at kalde dagen for »Store Bededag«, selv om den formelt aldrig har heddet det i de danske alterbøger, og selv om stavemåden med store bogstaver heller ikke er i overensstemmelse med de aktuelle retskrivningsregler.

Den almindelige opfattelse er tilsyneladende, at Store Bededag er fremkommet ved i 1686 at sammenlægge en række tidligere små bededage til en stor bededag; men det er der – så vidt jeg kan se – overhovedet ikke historisk belæg for, hvis man ser nærmere efter i de relevante kilder. Det folkelige navn (Store Bededag) er måske medvirkende til den meget udbredte, men forkerte historie om tilblivelsen af Store Bededag. Og når man ofte er optaget af at fortælle, at det ikke var Struense, der indførte Store Bededag i 1770, er det indirekte med til at fastholde en opfattelse af, at motiverne bag indførelsen af Store Bededag i 1686 var beslægtet med motiverne, der lå bag helligdagsreduktionen i 1770 – og det er efter min vurdering ikke rigtigt.

Holger Villadsen, februar 2023

Historisk oversigt

Store Bededag holdes årligt på fjerde fredag efter påske, indført ved kongelig forordning 1686, særtryk 1686, optaget i alterbogen 1688, findes i alle efterfølgende danske alterbøger inkl. alterbogen 1992.

Store Bededag blev indført ved kongelig forordning af 27. marts 1686, underskrevet af kong Christian V. Ifølge forordningen skal der i Danmark og Norge årligt holdes »een extraordinaire Bede-Dag« på fjerde fredag efter påskelihelligdagene. Det første år (1686) skal bededagen af praktiske grunde holdes i Danmark den 7. maj, i Norge den 25. juni og på Færøerne og Island den 25. august. Men derefter skal den holdes i begge riger på den fjerde fredag efter påske.

Den kongelige forordning indeholder ikke nærmere anvisninger om, hvordan Store Bededag skal holdes i kirkerne; der står kun, at der aftenen før klokken seks skal ringes med den største klokke i alle kirker. Efter denne ringning skal alle forretninger og kroer m.v. skal være lukkede. Og på selve dagen skal alle faste og afholde sig fra arbejde, spil og leg m.m., indtil alle dagens gudstjenester er afholdt.

Teksterne til bededagen i 1686 blev først trykt i et lille særtryk fra foråret 1686: »Texter oc Bønner til En Extraordinarie Almindelig Faste- oc Bede-dag, Som efter Konning Christian den Femtes Anordning ... Aarligen skal holdis baade i Danmarck

oc Norge den fiende Fredag efter Paaske ... «. Det forudsættes i den senere litteratur, at biskop Hans Bagger er forfatter til bededagens to bønner og til tekstvalget, og det er da også overvejende sandsynligt, selv om han ikke eksplicit anføres som forfatter. Det havde været almindelig praksis, at bønnerne og teksterne til de ekstraordinære bededage blev udarbejdet og valgt af Sjællands biskop.

Teksterne til Store Bededag blev senere i 1688 trykt i den nye version af alterbogen, som biskop Hans Bagger redigerede: »Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge«. Her er titlen på dagen: »Almindelig Bededag. Paa fiende Fredag efter Paaske«. Der er en indledningskollekt, en lektie (Es. 55,6-7), en prædiketekst til tolvprædiken (Sl. 67,1-8) og en prædiketekst til aftensang (Matt. 3,8-10). Desuden er der en lang kirkebøn, som findes i alterbogens afsnit med kirkebønner: »Almindelig Bededags Bøn paa fiende Fredag efter Paaske, Af H. Kongl. Majest. Kong Christian den Femte Aar 1686. gudeligen indstiftet«.

Man får bedst indtryk af de oprindelige planer med Store Bededag ved at se på særtrykket fra 1686, som også indeholder anvisninger til salmevalg ved dagens fire gudstjenester: »Froe-Prædicken«, »Høymæsse«, Tolf-Prædicken« og »Aften-Sang«. Den meget lange kirkebøn, der skal bedes efter prædiken, anføres i særtrykket efter de bibelske læsninger med overskriften: »Bønnen Effter Prædicken«. Ved alle fire gudstjenester synges litaniet – det fremgår eksempelvis ikke af alterbogen 1688 – men det fremgår af Kingos salmebog og af gradualet 1699.

Ved Froe-Prædicken synges: O Gud vi loffde dig – Effter Litaniet: Jeg løffter høyt op Øyne mine – Forleen os med Fred naadelig.

Ved Høymæsse synges: Ach leffvende Gud jeg bekiender for dig – Fader vor i Himmerig, Som badst – Nu bede vi den Hellig Aand – Litanian – Mit Haab oc Trøst oc all Tilljd – Ach Herre from hvor stor oc grum, eller oc Beholt os Herre ved dit Ord.

Ved Tolf-Prædicken: Jeg raaber til dig O Herre Christ – Litanian – Jeg beder dig min Herre oc Gud.

Aften-Sang: Vreden din affvendt Herre Gud – Nu bede vi den Hellig Aand – Litanian – Paa dig haaber jeg min Herre fromme – Jeg beder dig Fader i Himmerig.

Af anvisningerne til salmevalg fremgår det, at der (i det mindste i købstæderne) har været forudsat fire gudstjenester på Store Bededag, herunder en højmesse. Men tekstvalget til højmassen fremgår ikke eksplicit af særtrykket fra 1686 eller af alterbogen fra 1688. Der har formentlig været tale om en gammeltestamentlig læsning (Es. 55,6-7) og et evangelium (Matt. 3,8-10), som også var prædiketekst.

Der havde ikke tidligere i Danmark og Norge været en tilsvarende fast årlig bededag på en bestemt dag i kirkeåret. Men der havde været regelmæssige *ordinære* bededage, hver uge eller hver måned, især på onsdage og fredage. Og der havde været *ekstraordinære* bededage, som oftest blev holdt på foranledning af kongen i en bestemt anledning. De ekstraordinære bededage var små serier med 3 dage, i den ældste tid på 3 dage i træk, senere 3 fredage i træk. Teksterne var forskellige fra gang til gang, tidspunktet var forskelligt (dog normalt i foråret), og det var ikke regelmæssigt, at der blev holdt ekstraordinære bededage. Nogle år blev der ikke holdt eks-

traordinære bededage, men ofte var der en serie hvert år. Denne forskel på ordinære og ekstraordinære bededage er vigtig at være opmærksom på, når der tales om Store Bededag i 1600-tallet og 1700-tallet.

Store Bededag var oprindeligt tænkt som en ekstraordinær bededag. Det fremgår af den kongelige forordning fra 1686. I særtrykket af teksterne til den første bededag i 1686 kaldes dagen for »En Extraordinarie Almindelig Faste- oc Bede-dag«. Her er tilføjet ordet »almindelig«. I alterbogen fra 1688 kaldes bededagen for »Almindelig Bededag«. Ordet »ekstraordinær« indgår ikke længere i dagens navn. Biskop Bagger har nok ment, at det var for mærkeligt at kalde bededagen for ekstraordinær, når den holdtes hvert år på en bestemt dag i kirkeåret og med faste tekster. Senere hen blev dagen ofte kaldt for »Store Bededag« – og det er ikke helt ved siden af. Men det har aldrig været dagens officielle navn, og det folkelige navn kan måske forlede til nogle historiske misforståelser.

Ordinære bededage før 1686

Der har været bønner og tekster til ordinære bededage i alle danske alterbøger fra 1556 til 1688. Tilsvarende var der et afsnit i salmebogen 1569 om bededage og i gradualet fra 1573. Jeg koncentrerer mig mest om alterbøgerne.

Der findes bønner og tekster til bededage i den første officielle danske alterbog, Peder Palladius' alterbog fra 1556. Her findes teksterne efter 5. søndag efter påske og forud for Kristi himmelfartsdag. Overskriften er »Udi Bededage«, og perikopperne er Jak. 5,16-20 og Luk. 11,1-13. Tilsvarende findes i Hans Tausens postille fra 1539. Her er overskriften »Wdi de Bededage, huilke man pleyer at holde oc kalde Gang-dage«. De bibelske perikoper har rødder tilbage til det oldkirkelige og middelalderlige kirkeår, hvor der var en såkaldt Store Litani på 25. april med de samme bibelske perikoper.

I alterbogen 1574 (og måske allerede i 1564) flyttes teksterne til bededagene til en plads efter 27. søndag efter trinitatis og i umiddelbar forlængelse heraf tilføjes det store litani, som især var beregnet til at blive sunget på bededage.

Det liturgiske forløb og hensigten med bededagene fremgår nok tydeligst af gradualet fra 1573 (s. 427-438). Overskriften er »Om odens dags Bededage«. Der er et introitus, et kyrie, en epistel fra Jak. 5 (og en henvisning til alterbogen), en salme, et evangelium fra Luk. 11 (og en henvisning til alterbogen) og en salme. Efter prædikenen synges det danske litani, som anføres i gradualet. Derefter læses en passende litani-bøn fra alterbogens udvalg af bønner, der synges en salme, og der holdes nadver. Hvis der ikke er nadver, læses i stedet en kollekt, og der slutes med velsignelsen.

Alle de følgende alterbøger frem til Baggers alterbog 1688 fortsætter med efter 27. søndag efter trinitatis at trykke tekster til bededage samt litaniet med tilhørende bønner. Og Baggers alterbog i 1688 fortsætter med at gøre det samme, helt frem til alterbøgerne i første del af 1900-tallet. Man har formentlig ikke i hele perioden frem til Kirkeritualet 1685 i praksis brugt alterbogens tekster til ordinære bededage,

og i perioder har de nok være gået ud af brug. Men i 1631 indskærper kong Chr. IV, at man skal holde de forordnede bededage. I byerne skal der holdes bededag hver fredag, på landet på onsdage en gang hver måned. Alterbøgerne i midten af 1600-tallet har et tillæg med kirkebønner, herunder »En Bøn aff Prædickestolen, paa forordnede Bededage ...«. Bønnen er forfattet af biskop Resen i 1631 og bliver brugt i alterbøgerne efter 1652.

Bestemmelserne fra 1631 om afholdelse af bededage går i store træk videre i Danske Lov fra 1683 og Kirkeritualet 1685. Og der er intet, der tyder på, at hensigten med indførelsen af Store Bededag i 1686 var at afskaffe den eksisterende tradition og lovgivning om afholdelse af ordinære (ugentlige) bededage.

Ekstraordinære bededage før 1686

Ved siden af de ordinære bededage har der ofte (ca. 1 gang om året) været holdt ekstraordinære bededage. De ekstraordinære bededage blev normalt afholdt efter kongens ønske i en bestemt anledning. Det blev overladt til Sjællands biskop at vælge relevante bibeltekster og udforme forslag til bønner. De ekstraordinære bededage blev kun holdt én gang på et bestemt tidspunkt. Det var ikke meningen, at de skulle gentages, og teksterne blev ikke trykt i alterbøgerne før 1688, men kun i håndskrevne cirkulærer eller i små særtryk kun beregnet til brug det pågældende år.

I Martin Schwarz Laustens bog om »Biskop Peder Palladius« (Kbh. 1987) er der et afsnit om Palladius' medvirken som rådgiver for kongen vedr. ekstraordinære bededage i årene 1538, 1546, 1548, 1551, 1552, 1553, 1554, 1556 og 1558 (s. 187-200). Kongen har været den drivende kraft bag afholdelsen af de ekstraordinære bededage, men det blev overladt til Peder Palladius som Sjællands biskop at vælge tekster og øvrigt materiale til bededagene.

I Kirkehistoriske Samlinger 2006 er der en artikel af Peter Damgaard om »Ekstraordinære bededage i Danmark 1551-1686« (s. 101-135). Efter hans vurdering blev traditionen for ekstraordinære bededage grundlagt i samspillet mellem kong Christian III og biskop Peder Palladius i årene 1551-1556. Og det var en tradition, der fortsatte til 1686. Ifølge Peter Damgaard har der været 73 ekstraordinære bededage i årene fra 1551 til 1686. Frem til og med 1664 blev de ekstraordinære bededage normalt holdt på tre dage i træk. I 1673 begyndte en ny tradition, hvor de ekstraordinære bededage blev holdt med en uges mellemrum, tre fredage i træk. Det var biskoppen over Sjælland, der valgte tema og tekster til de ekstraordinære bededage, men normalt på kongens initiativ.

Hans Bagger blev biskop over Sjælland i 1675, og det var ham, der tilrettelagde de ekstraordinære bededage i anledning af den Skånske Krig i 1675, 1676, 1677, 1678 og 1679 – hver gang tre fredage i træk. De sidste ekstraordinære bededage forud for indførelsen af Store Bededag i 1686 blev holdt i 1682, 1683 og 1684. Her var der ikke nogen helt konkret anledning. Som et eksempel følger herefter en kort beskrivelse af de ekstraordinære bededage i 1684, som er den sidste serie inden indførelsen af Store Bededag i 1686.

Teksterne til de tre ekstraordinære bededage i 1684 blev trykt i et lille særtryk: »Bønner oc Lectier til de trende allmindelige Faste- oc Bede-dage, ... Udi i Danmarck den 18. 25. April, oc 2. May ... Anno 1684«.

Til den første bededag i 1684 var der til højmessens en indledningskollekt, en lektie (Joel 2,12-14) og et evangelium (Matt. 6,5). Teksten til tolvprædiken, hvor den holdes, er Salme 2,1-4.

Til den anden bededag er der en indledningskollekt, en lektie (2. Mos. 15,26) og et evangelium (Matt. 8,14-15). Teksten til tolvprædiken er Salme 85, 1-4.

Til den tredje bededag er en indledningskollekt, en lektie (Salme 20, 7-10) og et evangelium (Mark. 12, 35-37). Til tolvprædiken er teksten Salme 90, 15-17.

Efter de særskilte tekster til de enkelte bededage er en lang kirkebøn på 13 sider, som skal bedes alle tre bededage: »En almindelig Bøn at bede paa de trende almindelige Bede-dage efter Prædicken«.

Til slut er der anvisninger om, hvilke salmer og sange der skal synges på de forskellige dage og til de forskellige gudstjenester. Til hver dag er der anvisninger til både froprædiken, højmesse, tolvprædiken og aftensang.

Der er store ligheder mellem dette særtryk fra 1684 og særtrykket fra 1686 med teksterne til den første Store Bededag i 1686, men der er også nogle markante forskelle. Den ene forskel er, at der i 1684 var bededage tre fredage i træk, hvor der i 1686 kun er en fredag. Den anden forskel er, at den ene ekstraordinære (eller almindelige) bededag i 1686 bliver fastlagt til fremover at skulle holdes på en bestemt dag i kirkeåret, nemlig fjerde fredag efter påske, og med faste bibeltekster og bønner. Det betyder, at Hans Bagger i 1688 kan optage teksterne til Store Bededag i alterbogen, og at der fremover ikke længere bliver brug for årlige særtryk med særligt udvalgte bønner og perikoper til netop pågældende års ekstraordinære bededage.

Danske Lov 1683 og Kirkeritualet 1685 om gudstjenestedage og helligdage

Her omtales fortsat de ordinære bededage (fredag eller onsdag hver uge eller hver måned), men Store Bededag omtales ikke, da den først blev indført som en ekstraordinær bededag i 1686.

I Danske Lov 1683 (2-4-5) findes en liste over, hvornår der skal holdes gudstjeneste: 1) på alle søndage, 2) på en række nærmere angivne helligdage, 3) på alle ordinære bededage (i byerne på alle fredage, på landet den første onsdag i hver måned), 4) onsdage i fastetiden og 5) de dage, hvor der fra gammel tid lokalt havde været tradition for gudstjenester. Store Bededag er ikke nævnt under nogen af punkterne. Listen svarer i alt væsentligt til den eksisterende lovgivning og til bestemmelserne i Kirkeordinansen 1539. Det eneste egentlig nye er taksigelsesfesten den 11. februar, hvor det skal fejres, at svenskernes angreb på København blev slået tilbage i 1659. Ordret citat fra Danske Lov 2-4-5:

Præsterne skulle forrette Guds tieniste i Kirken paa efterskrevne Tider om Aaret. **1.** Paa alle Søndage. **2.** Paa efterfølgende Helligdage: Tre Christi Hoved-Højtider, hver i tre samfælde Dage, Juel, Paaske og Pinse. Ny Aars, eller Christi Omskærelsis Dag. Hellig Tre Kongers, eller Christi Aabenbarelsis, Dag. Mariæ Reenselsis Dag. Den ellefte Dag i Februarii Maanet. Mariæ Bebudelsis Dag, hvilken skal holdis paa Palme-Løverdage, dersom den indfalder paa Palme-Søndag, eller derefter. Christi Himmelfarts Dag. St. Hans Baptistæ Dag. Mariæ Besøgelis Dag. St. Mikkelis Dag: Alle Helgens Dag. Item, Skærtorsdag og Langfredag. **3.** Paa ordinarie Bededage, som i Kiøbstæderne skulle holdis hver Fredag af hver Sognepræst i sit Sogn, det heele Aar igiennem, men paa Landsbyerne paa den første Søgne Onsdag, eller Torsdag paa de Stæder, hvor det er saa anordnet, i hver Maanet i Hovedsognet, og den anden i Anneksen, og skal Tienisten begyndis det tiligste mueligt er, som den kand være endet, før end nogen Ting holdis. **4.** Paa alle Onsdag, eller Torsdagene, hvor det saaledis er anordnet, i Faste, indtil Dimmel Uge paa Landsbyerne. **5.** Paa de Tider i Kiøbstæderne, som hidindtil brugeligt været haver. Paa den første Dag i hver af de tre store Højtider skal paa Landsbyerne i Hovedsognet ogsaa prædikis om Eftermiddagen, eller Aftensang.

Denne liste over kirkeårets gudstjenestedage bliver gentaget i Kirkeritualet 1685, hvor det fastsættes, hvornår der skal holdes gudstjeneste i kirken med læsning, bøn, sang, messen for alteret og prædiken:

Først, Paa alle Søndage.

For det andet, Paa efterfølgende hellige Dage:

Tre Christi Hoved-Højtider, hver i tre samfælde Dage, Juel, Paaske og Pintze. Nyt-Aars, eller Christi Omskærelsis Dag. Hellig tre Kongers, eller Christi Aabenbarelsis Dag. Mariæ Renselsis Dag. Mariæ Bebudelsis Dag, hvilken skal holdis paa Palme-Løverdage, dersom den indfalder paa Palme-Søndag, eller derefter. Christi Himmelfarts Dag. St. Hans Baptistæ Dag. Mariæ Besøgelis Dag. St. Mikkelis Dag. Alle Helgens Dag. Item Skærtorsdag og Langfredag, saa og udi Danmark den 11. Dag i Februarii Maanet.

For det tredie, Paa ordinarie Bede-Dage og andre Dage, som Loven om formælder og hid indtil sædvanligt været haver. (Kirke-Ritual 1685, 1-2)

Heller ikke i Kirkeritualet 1685 er den ekstraordinære bededag på fjerde fredag efter påske omtalt, fordi dagen først blev indført året efter i 1686. Men de ordinære bededage er omtalt.

Hvorfor indførtes Store Bededag i 1686?

Baggers formål ser ud til at have været, at der fremover skulle holdes en særlig bededag hvert år, på et bestemt tidspunkt i kirkeåret og med bestemte tekster. Dermed opnåede han også, at teksterne til Store Bededag kunne optages i alterbogen i 1688.

I 1770 gennemførtes en helligdagsreform, hvor der blev afskaffet en del helligdage. Det er ret klart, at formålet i 1770 var at fremskaffe nogle flere arbejdsdage ved at afskaffe nogle helligdage. Det lader til, at mange mener, at formålet med indførelsen af Store Bededag i 1686 tilsvarende var at afskaffe nogle bededage og fremskaffe nogle flere arbejdsdage, men det er – så vidt jeg kan se – helt forkert og ubegrundet.

Initiativet til indførelsen af Store Bededag i 1686 kom formentlig fra biskop Hans Bagger, men det kunne også godt komme fra kong Christian V. Under alle omstændigheder var det Bagger, der fik til opgave at vælge dagens bibelske læsninger, udforme dagens bønner (herunder især kirkebønnen) og vælge dagens salmer. Store Bededag på fjerde fredag efter påske udgør en form for fortsættelse af den forudgående tradition for ekstraordinære bededage på tre fredage i træk. Her kan man måske godt tale om en koncentration på en enkelt fredag, men det blev samtidigt fulgt op af strenge regler om, at man ikke måtte arbejde på selve bededagen eller aftenen forud. Og det blev fulgt op af en regel om, at der altid skulle være en årlig særlig bededag, hvor det tidligere var lidt tilfældigt og uregelmæssigt, om der blev holdt ekstraordinære bededage.

Bagger skrev et brev på latin til sine provster den 2. april 1686 forud for afholdelsen af den første Store Bededag. Her ser det ud til, at det Bagger især lægger vægt på er, at Store Bededag fremover bliver afholdt regelmæssigt – hvert år og på en bestemt dag i kirkeåret. Ifølge Peter Damgaard (2006, s. 130) betragtede Bagger indførelsen af Store Bededag »som en klar forbedring i forhold til tidligere tiders lidt tilfældige bededagsafholdelse, idet 'bodfærdighedens trompet' ind i mellem havde været lidt stille, men nu ville lyde hvert år«.

I Danske Lov 1683 og i Kirkeritualet 1685 er der regler om afholdelse af regelmæssige ordinære bededage hver uge eller hver måned. Der er ikke noget tegn på eller dokumentation af, at formålet med indførelsen af den årlige Store Bededag i 1686 var at afskaffe de ordinære bededage. I praksis kom indførelsen af Store Bededag til at betyde, at man (stort set) ophørte med at anordne nye ekstraordinære bededage.

Bededage efter 1686

Teksterne til Store Bededag blev i første omgang trykt i særtryk i 1686 og 1687, men i 1688 blev dagen optaget i alterbogen, hvor der ikke tidligere havde været ekstraordinære bededage. Siden den tid har Store Bededag (»Almindelig Bededag«) været i alterbogen på fjerde fredag efter påske. Derudover blev bededagen optaget i Kingos Salmebog og Graduale. De ordinære bededage gik i praksis ud af brug allerede i løbet af 1700-tallet, men i alterbøgerne fortsatte man med at trykke tekster til de ordinære bededage helt frem til første del af 1900-tallet.

Som en opfølgning af Kirkeritualet 1685 sørgede Bagger for få år senere i 1688 at få trykt en ny alterbog: »Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge«. I denne alterbog trykkes for første gang i en alterbog teksterne til Store Bededag. Indledningskollen og de bibelske læsninger til »Almindelig Bededag« findes i alterbogen ef-

ter 3. søndag efter påske. Derudover aftrykkes den særlige kirkebøn til Store Bededag i alterbogens afsnit med prædikestolsbønner. Efter prædikestolsbønnerne anføres desuden det store litani og de tilhørende bønner, som er beregnet til at blive sunget i vekselsang mellem præst og menighed (kor) – både på Store Bededag og på de almindelige bededage.

I forlængelse af den eksisterende alterbogstradition og reglerne i Kirkeritualet 1685 trykkes desuden i alterbogen efter 27. søndag efter trinitatis indledningskollektene til »Ugentlig og Maanedes Bede-Dag« og bededagenes to faste bibelske læsninger: Jak. 5,16-20 og Luk. 11,1-4. Til de ordinære bededage indeholder Baggers alterbog desuden en særlig kirkebøn til almindelige bededage, som findes i afsnittet med prædikestolsbønner, samt litaniet, som også er beregnet til at blive brugt på de ordinære bededage.

I Kingos salmebog og i Kingos graduale fra 1699 tages der også hensyn både til de ordinære (ugentlige) bededage på fredage og onsdage og til (den årlige) Store Bededag. Jeg vælger især at bruge gradualet som kilde.

Efter de almindelige salmer til søndagene anføres de almindelige salmer til de ordinære bededage under overskriften: »Paa de Ugentlige Bededage om Fredagen og Onsdage«. Til denne gruppe regnes også Langfredag, men som et særtilfælde. Det forudsættes, at epistlen og evangeliet læses for alteret, at der holdes en prædiken og bedes en kirkebøn, og at man derefter synger litaniet, hvis tekst og melodi anføres på dette sted i gradualet. På bededagene kunne der også være nadver, og det blev i 1800-tallet i købstæderne vist nok bededagenes primære funktion.

I Kingos salmebog og graduale er der desuden anvisninger til salmevalg på Store Bededag, som i kirkeårsafsnittet anføres under overskriften »Paa dend Extraordinarie Almindelig Bededag«. Overskriften antyder, at der også findes ordinære bededage. Salmevalget svarer ganske nøje til det, der kunne findes i særtrykket fra 1686 til Store Bededag. Der forudsættes fire gudstjenester på dagen: Froprædiken, højmesse, tolvprædiken og aftensang. Ved alle fire gudstjenester forudsættes det, at man synger litaniet; men teksten til litaniet anføres ikke på denne plads, men kun under de ugentlige (ordinære) bededage.

Der er ikke i de liturgiske bøger i tiden efter 1686 spor af, at det skulle være meningen, at Store Bededag skulle være indført for at afskaffe de ugentlige bededage. Men selv om det altså – efter min vurdering – ikke var formålet med indførelsen af Store Bededag at afskaffe de ordinære bededage, blev det forholdsvis hurtigt sådan det udviklede sig. Store Bededag er blevet stående, mens de ordinære bededage er gået ud af brug.

Jeg har ikke forsøgt at undersøge nøjere, hvornår og hvordan de ordinære bededage gik ud af brug, men meget tyder på, at det er sket allerede i løbet af 1700-tallet, og at det er sket nedefra – ved at menighederne er holdt op med at komme til hverdagsgudstjenesterne på fredage og onsdag, og ved at præsterne i praksis er holdt op med at holde gudstjenesterne.

I nogen grad kan udviklingen følges via kongelige reskripter og dispensationer, og jeg formoder, at der her normalt kun er tale om godkendelse af en allerede etableret praksis (usus).

I 1840 betragter C.T. Engelstoft det som en etableret kendsgerning, at de ordinære bededage er forsvundne, og at kun den ekstraordinære bededag (Store Bededag) står tilbage:

Det er ogsaa et Særsyn i den danske Kirke, at den extraordinaire Bods- og Bededag staaer ganske ene tilbage, efterat alle de ordinaire ere forsvundne. Allerede faa Aar efter Ritualets Publication [1685] begyndte de maanedlige Bededage paa Landet at aflægges; Rescriptet 1 Mai 1739 fordrede kun, at nogle af dem skulde vedblive paa de beleiligste Tider, og da der stede indfandt sig færre og færre Tilhørere, ophørte de af sig selv i Løbet af 18de Aarhundrede, undtagen hvor og saalænge som en og anden Præst gjorde dem til Altergangs- eller Catechisations-Dage eller holdt en Maanedsbenedag for Høstprædiken. ... Fredags- og Onsdagsprædikener beholdtes vel i Kjøbstæderne for Altergangens Skyld, men der er neppe mange Kirker, i hvilke et Par Stropher af Litāniet – ligesom til Minde om den gamle Bededagstjeneste – endnu høres, saaledes som i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. (*Liturgiens Historie*, s. 117).

De ordinære bededage gik altså langsomt ud af brug i løbet af 1700-tallet og 1800-tallet, selv om der fortsat var tekster til dem i tidens alterbøger efter 27. søndag efter trinitatis. Men den almindelige bededag på fjerde fredag efter påske ser ud til at være blevet holdt – både som helligdag og som fredag.

Alterbogen, fra 1901 til 1992

Indførelsen af anden tekstrække i slutningen af 1800-tallet medførte ikke nedlæggelse af Store Bededag eller formel fjernelse af teksterne til de ordinære bededage. Begge dele findes i alterbogen fra 1901, men begge dage i alterbogen afviger fra søndagens almindelige mønster. Der blev tilføjet en anden tekstrække til Store Bededag, men der blev ikke tilføjet nye bibeltekster til de ordinære bededage. Den gamle tradition gik jo også ud på, at der var frit valg af prædiketekster til de ordinære bededage.

»Almindelig Bededag« på fjerde fredag efter påske har i første række bevaret de gamle tekster fra 1686/1688: En lektie (Es. 55,6-7), en tekst til tolvprædiken i købstæderne (Salme 67,2-8) og en tekst til Aftensang (Matt. 3,8-10). I anden række er opretholdt samme afvigende struktur som i første række: En epistel (Hebr. 10,19-25), en tekst til tolvprædiken i købstæderne (Salme 51) og en tekst til aftensang (Matt. 7,7-14).

Efter 27. søndag i trinitatis findes fortsat tekster til »Ugedags-Gudstjeneste«. Her er der valgmulighed mellem tre forskellige indledningskollektter, hvad der antyder, at teksterne var beregnet til flere gudstjenester. Teksterne til ugedagsgudstjenesterne findes også i alterbogen fra 1908, men forsvinder på et tidspunkt derefter, som jeg ikke endnu har haft mulighed for at undersøge nøjere (formentlig efter 1923).

I liturgikommissionens »Forslag til Alterbog« (den lilla betænkning fra 1985) går man fortsat ud fra, at »Almindelig bededag« skal være en del af det danske kirkeår og den danske alterbog. Men perikopestrukturen tilpasses den normal-struktur, som liturgikommissionen foreslog. Der er i begge rækker en indgangslæsning fra Det Gamle Testamente, en prædiketekst fra et af evangelierne og en udgangslæsning fra Det Nye Testamente (normalt Paulus-breve). Desuden er der et forslag til en såkaldt «tredje prædiketekst».

I biskoppernes reviderede »Oplæg til gudstjenesteordning« fra juni 1991 forudsætter man også, at der er en Store Bededag. Navnet foreslås forenklet til »Bededag«, men det præciseres i en parentes, at dagen holdes 4. fredag efter påske. Her er dagens perikopestruktur også tilpasset den normal-struktur, som i øvrigt anvendes i forslaget til de øvrige søndage og helligdage. Der er i begge rækker en første læsning fra Det Gamle Testamente, en anden læsning, som er en epistel fra Det Nye Testamente, og til slut dagens evangelium, som også er dagens prædiketekst. De fleste af teksterne kan også findes i den tidligere alterbog, hvor det var et karakteristisk træk, at der på Store Bededag blev anvendt tekster fra Det Gamle Testamente, hvad der ellers var sjældent. Men der bliver ikke længere anført prædiketekster til tolvprædiken i købstæderne eller til aftensang. Den autoriserede alterbog fra 1992 er identisk med biskoppernes oplæg fra juni 1991 og med den endelige indstilling fra foråret 1992.

I alterbogen fra 1992 er den gammeltestamentlige læsning i første række enten Salme 51,3-19 eller Salme 67. Den sidste tekst (Salme 67) har rødder tilbage til 1686/1688, hvor den var tekst til tolvprædiken. Den første tekst (Salme 51) har kun danske rødder tilbage til indførelsen af anden tekstrække i slutningen af 1800-tallet. Her er den anført som tekst til tolvprædiken i købstæderne. Epistellæsningen er Hebr. 8,10-12. Den blev i 1985 af liturgikommissionen foreslået som alternativ udgangslæsning. Evangelieteksten i første række er Matt. 3,1-10. Denne tekst har også rødder tilbage til 1686/1688, hvor den var anført som prædiketekst til aftensang, og formentlig også havde været brugt til højmessens. Evangelieteksten var tidligere lidt kortere: Matt. 3,8-10.

I anden række er den gammeltestamentlige læsning Salme 130. Den blev først bragt i forslag af liturgikommissionen i 1985. Epistlen er i denne række Hebr. 10,19-25. Den har rødder tilbage til indførelsen af anden tekstrække i slutningen af 1800-tallet. Dagens evangelium er Matt. 7,7-14. Den har også rødder tilbage til indførelsen af anden tekstrække, hvor den blev brugt som tekst til aftensang.

Den første af de teksterne til Store Bededag i 1686/1688 var Es. 55,6-7. I alterbogen fra 1992 bliver den ikke brugt til bededag, men bruges i stedet til søndag seksagesima i en lidt længere form (Es. 55,6-11).

En af de helt gamle tekster til Store Bededag, Salme 67, har en noget andet karakter, hvor der ikke bliver lagt vægt på bøn og bod, men snarere på tak for Guds velsignelse. Det var – så vidt jeg husker – under uformel overvejelse blandt biskopperne forud for 1992 at fremhæve dette aspekt ved valget af tekster til denne bededag midt i foråret. Men man valgte i alt væsentligt at holde sig til dagens etablerede tekster.

Forholdet mellem stat og kirke i indrekirkelige forhold

Jeg vil her nøjes med at henvise til det notat, som jeg efter aftale udarbejdede i 1993 til orientering for de andre nordiske lutherske kirke. Notatet omhandler beslutningsprocessen i Den Danske Folkekirke i sager vedrørende liturgi og findes trykt i mit samlebind om »Folkekirkens gudstjenestereform 1992« (Kbh. 2011, s. 221-222).

Notatet findes også i samlingen af liturgiske notater på min private hjemmeside: www.sejrurvilladsen.dk/LN-04.pdf.

Et lille PS

Ugedagen fredag: Jeg har ikke noget sted set Bagger argumentere eksplicit for, at Store Bededag skulle ligge på en fredag, men der er for mig ikke nogen tvivl om, at han på det punkt – bevidst eller ubevidst – knytter til ved en gammel kirkelig tradition. Allerede i Didake (100-t.) har onsdag og fredag en særlig status blandt ugedagene. Denne særlige stilling fortsættes i den romerske liturgitradition i oldkirke og middelalder. I den tidlige danske reformationstid har eksempelvis Christiern Pedersens danske NT-oversættelse fra 1529 et register over de bibelske perikoper til søndage og søgnedage. I de fleste uger er der epistler og evangelier både til søndage, til onsdage og til fredage.

Det er i forlængelse af denne tradition, at Kirkeritualet 1685 i første kapitel har en 1. artikel om gudstjenester på søndage og helligdage, samt en 2. artikel om gudstjenester på fredage og onsdage (= ordinære bededage). Og det er heller ikke ganske tilfældigt, at de ekstraordinære bededage i årene lige forud for 1686 lå på tre fredage i træk.

En forårsdag inden Kristi himmelfartsdag: Jeg har heller ikke noget sted set Bagger argumentere eksplicit for, at Store Bededag skulle ligge i foråret på fjerde fredag efter påske. Men igen er der for mig ikke megen tvivl om, at Bagger også på det punkt – bevidst eller ubevidst – knytter til ved en gammel kirkelig tradition for bededage i foråret.

I Hans Tausens postille (og alterbog) fra 1539 anfører han inde i kirkeåret, efter 5. søndag efter påske og forud for Kristi himmelfartsdag, tekster til »de Bededage, huilke man pleyer at holde oc kalde Gangdage«. I biskop Peder Palladius' første danske alterbog fra 1556 finder man de samme perikoper på samme plads i kirkeåret.

Jeg er ikke sikker på, at Bagger var bekendt med denne placering af bededage i den tidlige danske reformation, men det har han nu nok været. Og sandsynligvis har han været med til at beslutte tidspunkterne for de ekstraordinære bededage, der blev holdt i hans bispetid – og de lå fortrinsvis i foråret:

- 1675: 17., 24. september og 1. oktober
- 1676: 2., 9. og 16. juni
- 1677: 4., 11. og 18. maj

- 1678: 19., 26. april og 3. maj
- 1679: 28. marts, 4. og 11. april
- 1682: 3., 10. og 17. maj
- 1683: 27. april, 4. og 11. maj
- 1684: 18., 25. april og 2. maj

Når Bagger i 1686 som tidspunkt for den fremtidige Store Bededag vælger den fjerde fredag efter påske, tyder meget på, at han knytter til ved en tradition for bededage i foråret – men fremover kun på en enkelt fredag i foråret, på et bestemt tidspunkt i kirkeåret og med bestemte bibelperikoper.